

Date: 11th February-2026

MAKTABGACHA TA'LIMDA ALOHIDA EHTIYOJGA MUHTOJ BOLALARGA ILMIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Nazarova Guzal Turdi qizi

Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

Email: guzaln539@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisdan maktabgacha ta'lim muassasalarida alohida ehtiyojga muhtoj bolalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning metodik asoslari yoritiladi. Maqsad ilmiy tushunchalarni sensor tajriba, muloqot va o'yin orqali qurishga yo'naltirilgan didaktik yechimlarni ishlab chiqishdir. Metodologiya kuzatish, pedagogik tajriba va faoliyat mahsulini tahlil qilishga tayangan. Yangilik sifatida moslashtirilgan ilmiy-sensor topshiriqlar tizimi taklif etiladi.

Аннотация: В тезисе раскрываются методические основы формирования научного мировоззрения у детей с особыми образовательными потребностями в условиях дошкольной организации. Целью является обоснование дидактических решений, позволяющих выстраивать научные представления через сенсорный опыт, общение и игру. Методология опирается на наблюдение, педагогический эксперимент и анализ продуктов деятельности. Научная новизна состоит в предложении системы адаптированных научно-сенсорных заданий.

Annotation: The thesis substantiates a methodology for forming a scientific worldview in preschool children with special educational needs. The aim is to design didactic solutions that help build scientific concepts through sensory experience, communication, and play-based inquiry. The methodology relies on systematic observation, pedagogical experimentation, and analysis of children's activity products. Scientific novelty is presented as an adapted set of science-sensory tasks aligned with inclusive preschool practice.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, inklyuziv ta'lim, alohida ehtiyoj, ilmiy dunyoqarash, sensor rivojlanish, o'yinli tadqiqot, metodikasi.

Ключевые слова: дошкольное образование, инклюзивное образование, особые потребности, научное мировоззрение, сенсорное развитие, игровое исследование, методика

Keywords: preschool education, inclusive education, special needs, scientific worldview, sensory development, play-based inquiry, methodology

Tezisning asosiy matni

Maktabgacha ta'lim davrida shaxsning bilish usullari, sabab-oqibatni ko'ra olish, hodisalarga munosabat bildirish hamda tajribaga tayanib xulosa chiqarish qobiliyatlari shakllanadigan hal qiluvchi bosqichdir. Ayniqsa alohida ehtiyojga muhtoj bolalarda bu jarayon ko'pincha notekis kechadi natijada: ayrimlarda sensor kanallarning yetishmaligi kuchayadi, boshqalarda nutqiy vositachilik, ijtimoiy muloqot yoki ixtiyoriy diqqat barqarorligi yetarli darajada qo'llab-quvvatlanmagan bo'lada kuzatiladi. Shu sababli ilmiy

Date: 11th February-2026

dunyoqarashni shakllantirish masalasi bu toifadagi tarbiyalanuvchilarda “ko‘proq ma’lumot berish” yo‘li bilan emas, balki bilishning o‘zini, ya’ni kuzatish, solishtirish, taxmin qilish, tekshirish va natijani ifodalash mexanizmlarini moslashtirish orqali yechilishi mumkin. Ilmiy dunyoqarashning maktabgacha yoshdagi ko‘rinishi kattalarnikidek abstrakt nazariy tizim emas, u kundalik tajribada “nega shunday bo‘ladi” degan savolga dalilga yaqin javob topish, tartib va qonuniyatni ilg‘ash, hodisani biror belgi asosida tasniflash hamda o‘z fikrini sodda, ammo mantiqan izchil bayon qilish ko‘nikmalaridan tarkib topadi.

Mazkur tezisda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish metodikasining tayanch tushunchasi sifatida ilmiylikni bolaga yot terminlar majmuasi emas, balki bilishning me’yoriy yo‘lini, ya’ni sezgi-tajriba, muloqot va harakatli o‘yin orqali yuzaga keladigan kognitiv amaliyot sifatida talqin qilinadi. Maktabgacha yoshda ilmiy tasavvurlar asosan predmetli-amaliy va obrazli fikrlash bilan bog‘liq bo‘lgani uchun, alohida ehtiyojga muhtoj bolalar bilan ishlashda Vygotskiyning rivojlanishning ijtimoiy vositachilik tabiati haqidagi g‘oyalari, yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasi hamda defektologik yondashuvdagi kompensator imkoniyatlarni ishga solish tamoyillari muhim metodologik tayanch bo‘lib xizmat qiladi [2].

Bunda bola mustaqil bajara olmaydigan, biroq kattalar yoki tengdosh yordamida uddalay oladigan bilish amallarini maqsadli ravishda “ko‘prik”lar orqali quriladi: savol berish modeli, ishoraviy qo‘llab-quvvatlash, predmetni qo‘l bilan ushlab ko‘rishga imkon yaratish, vizual jadval va ketma-ketlik kartalari, qisqa nutqiy formulalar, bir xil vazifaning bir necha variantda takrorlanishi shular jumlasidandir. Metodik tizim shu ko‘priklarning asta-sekin qisqarib, bolada mustaqil kuzatish va oddiy xulosa chiqarishi ko‘zda tutadi.

Metodikaning mazmuniy yadrosi sifatida “ilmiy-sensor topshiriqlar tizimi” taklif etiladi. U uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda quriladi: birinchisi, tirik va noorganik tabiat hodisalarini bevosita kuzatishga tayangan mini-tadqiqotlar; ikkinchisi, oddiy tajribalar orqali sabab-oqibatni aniqlash; uchinchisi, modellashtirish va tasniflash orqali umumlashtirishga olib keluvchi amaliy aqliy harakatlardir. Har bir yo‘nalishda topshiriqlar bolalarning ehtiyojlar turiga qarab moslashtiriladi: eshitishda qiyinchilik bo‘lgan tarbiyalanuvchilarga rangli vizual ko‘rsatmalar va predmetli demonstratsiya kuchaytiriladi; ko‘rishida muammosi bo‘lgan bolalarda taktil va kinestetik tajriba, tovush va hid signallari orqali bilish kompensatsiyasi yo‘lga qo‘yiladi; intellektual rivojlanishi sust bolalar uchun vazifa bosqichlari maydalab, har bir bosqich aniq amaliy natija bilan bog‘lanadi; autizm spektridagi bolalarda esa oldindan aytilgan ssenariy, ijtimoiy hikoyalar, sensor yuklamani me’yorlash va qiziqish sohasiga tayanish birlamchi shartli bo‘ladi. Bunday differensiallash inklyuziv ta’limning individual ta’lim yo‘nalishi va universal dizayn prinsiplariga mos keladi, chunki umumiy maqsad saqlangan holda unga olib boruvchi yo‘llar turlicha va yondoshuvlar har xil bo‘lishi mumkin [3].

Ilmiy dunyoqarashning tarkibiy qismlarini metodik rejalashtirishda uchta natija mezoniga ajratiladi: kognitiv natija (hodisa haqida sodda ilmiy tasavvur va bog‘lanishni ko‘ra olish), operatsion natija (kuzatish, solishtirish, o‘lchashga yaqin amallarni bajarish), kommunikativ natija (ko‘rganini izohlash, savol berish, natijani ifodalash). Kognitiv natija

Date: 11th February-2026

o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi balki ular; u operatsion va kommunikativ tayanchlar bilan oziqlanadi. Shu ma’noda metodika shunday deydi “avval tushuntir, keyin ko‘rsat” emas, “avval birga bajar, keyin birga izohla, so‘ng bola o‘zi sinab ko‘rsin” ketma-ketligiga tayanadi. Pedagogning nutqi bu yerda tayyor bilim beruvchi monolog emas, balki bola faoliyatini boshqaruvchi savol-javobli dialog, “taxmin-qil, tekshir, aytib-ber” kabi harakatga keltiruvchi vosita sifatida quriladi. Dewey va Bruner an‘analarida tajribaga tayangan o‘rganishning kuchi shundaki, bolada bilim natija emas, faoliyatning ma’noli mahsuli sifatida mustahkamlanadi [5].

Tajribaviy faoliyatni tashkil etishda xavfsizlik, aniqlik va takroriylik tamoyillari alohida ahamiyat kasb etadi chunki; Masalan, “suv nima qiladi” mavzusida turli idishlarga suv quyish, suzuvchi va cho‘kadigan buyumlarni taqqoslash, muzning erishi yoki bug‘lanishini kuzatish kabi oddiy tajribalar alohida ehtiyojga muhtoj bolalarda juda samarali bo‘lishi mumkin, biroq har bir tajriba bir vaqtning o‘zida bir-ikki o‘zgaruvchi bilan cheklanishi lozim. Aks holda sensor ortiqcha yuklanish, diqqatning tarqalishi va mantiqiy bog‘lanishni yo‘qotish kuzatiladi. Shu sababli metodika tajriba dizaynini soddalashtiradi: “bitta savol, bitta harakat, bitta belgi” modeli qo‘llanadi. Natijada qayd etish uchun esa rasm, piktogramma, rangli belgi yoki qisqa ibora ishlatiladi; bunda bola natijani “yoqdi-yoqmadi” darajasida emas, balki “o‘zgardi-o‘zgarmadi”, “ko‘paydi-kamaydi”, “tez-sekin” kabi ilmiy kuzatuvga yaqin mantiqiy so‘zlar orqali ifodalashga o‘rgatiladi. Bu yondashuv bolada fikrni toifalash va umumlashtirishning dastlabki shakllarini hosil qiladi [1].

Metodik tizimning muhim komponenti sifatida predmetli-o‘yinli muhitni ilmiy mazmun bilan to‘ldirish nazarda tutiladi. O‘yin maktabgacha yoshdagi tabiiyanuvchining yetakchi faoliyati bo‘lganligi uchun, ilmiy dunyoqarash o‘yin syujetiga singdirilganda bola uni majburiy topshiriq emas, qiziqarli maqsadli harakat sifatida qabul qiladi. Masalan, “kichik laboratoriya” burchagida magnit, turli teksturali materiallar, o‘lchovga yaqin idishlar, lupalar, tabiiy kolleksiyalar (barg, tosh, urug‘ qum) joylashtiriladi, biroq ularning hammasi bir vaqtning o‘zida taqdim etilmaydi; pedagog muayyan maqsadga mos tanlab olinadi 2–3 ta predmetni tanlab beradi. Alohida ehtiyojga muhtoj bolalarda tartib va oldindan aytilganlik hissi xavotirni kamaytirishi sababli, o‘yin-burchakning qoidalarini ketma-ketligi vizual ravishda ko‘rsatiladi: “ol, ko‘r, sinab ko‘r, joyiga qo‘y, aytib ber, nima bu”. Bunday tashkiliy yechimlar Rossiya defektologik maktabida ishlab chiqilgan korreksion-pedagogik yondashuvlar bilan hamohang bo‘lib, faoliyatni strukturaviy boshqarish orqali ijobiy natijaga erishishni ko‘zlaydi [4].

Tadqiqotning metodologik qismi sifatida pedagogik kuzatish, kichik tajriba-sinov ishlari hamda faoliyat mahsulini tahlil qilish usullariga tayanish maqsadga muvofiq deb qaraladi. Kuzatishda bolaning savol berishi, predmetni tekshirishga kirishishi, vazifa ketma-ketligini ushlashi, natijani ifodalashi kabi indikatorlar qayd etiladi. Tajriba-sinovda esa bir xil mavzu ikki xil usulda: an‘anaviy tushuntirishga tayangan yondashuv va taklif etilayotgan ilmiy-sensor topshiriqlar tizimi asosida o‘tkazilib, kommunikativ va operatsion natijalardagi farqlar solishtiriladi. Faoliyat mahsuli sifatida bolaning rasmlari, tasnif kartalari, oddiy “natija varaqasi”dagi belgilar, pedagog bilan dialogdan qisqa yozuvlar

Date: 11th February-2026

tahlil qilinadi. Bu usullar, bir tomondan, alohida ehtiyojga muhtoj bolalarning rivojlanishidagi nozik siljishlarni ushlashga ko'maklashsa, ikkinchi tomondan, metodikaning amaliy samaradorligini asoslashga xizmat qiladi.

Tezisning yakuniy xulosasi shundan iboratki, maktabgacha ta'limda alohida ehtiyojga muhtoj bolalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, avvalo, bilish faoliyat sifatidagi mexanizmlarini moslashtirishni talab etadi. Taklif etilgan metodika ilmiy tushunchalarni tayyor ko'rinishda berishdan ko'ra ularni qismlarga kuzatish va tajribani soddalashtirilgan, sensor jihatdan boshqariladigan shaklda tashkil etish orqali bolani "dalilga tayangan fikr"ga olib keladi. Natijada bolada hodisalarga qiziqish, sabab-oqibatni izlash, oddiy tasnif va modellashirish hamda muloqotda natijani ifodalash ko'nikmalari izchil rivojlanadi; metodikada esa inklyuziv guruh sharoitida ham umumiy ta'lim maqsadlarini saqlagan holda individual ehtiyojlarni qondirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mavlonova R. A., Rahmonqulova N. M. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: O'qituvchi, 2018. 320 b.
2. Vygotskiy L. S. Myshlenie i rech. Moskva: AST, 2020. 352 s.
3. UNESCO. Inclusive Early Childhood Education and Care: A Guide for Practitioners. Paris: UNESCO Publishing, 2019. 120 p.
4. Malofeev N. N. Spetsialnaya pedagogika: uchebnik dlya vuzov. Moskva: Prosveshchenie, 2018. 416 s.
5. Bruner J. S. The Process of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009. 112 p.
6. Dewey J. Experience and Education. New York: Free Press, 1997. 96 p.

